

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR PROGRAM

DOKTORI TÉZISEK

A HOMOKTÖVIS MINT GYÓGYHATÁSÚ NÖVÉNY
ELTERJEDÉSE MAGYARORSZÁGON

Készítette: Vukov Anikó Veronika

Témavezető: dr. Mód László adjunktus

SZEGED

2025

1. Témamegjelölés

A doktori értekezés a világ számos pontján ismert növény, a homoktövis hazai térnyerésének nyomon követését és napjaink egészségpiaci kínálatában betöltött szerepét vizsgálja. Annak ellenére, hogy a homoktövis Magyarországon őshonos¹, fogyasztásra alkalmas növényként csak az elmúlt másfél-két évtizedben vált széles körben ismertté: termőterülete és népszerűsége évről-évre növekszik, magas vitamintartalma, hatásai, sokoldalú felhasználási módjai egyre többször kerülnek említésre, melyek az egészségtudatossággal, a gyógyászattal és a táplálkozással kapcsolatos jelenségek összefonódására irányítják a kutatói figyelmet.

Jóllehet napjainkra a homoktövis termésének számos hatását mutatták ki laboratóriumi vizsgálatok, jelenleg még nem szerepel gyógyszeralapanyagként, a növény étrendkiegészítőkben és élelmiszerekben érhető el. Ennek kapcsán merül fel a kérdés, milyen fogyasztói irányzatokhoz illeszthetőek ezek a termékek, illetve hogyan kapcsolódnak ezekhez a hazai homoktövises készítmények – az előállításuktól a kialakított arculatig? Ennek megismeréséhez a homoktövis közkedvelté válását mint kulturális jelenséget igyekszem megragadni: milyen kezdeményezések hatására bontakozott ki és milyen megnyilvánulások kapcsolódnak hozzá?

A homoktövis hazai piaci jelenléte elsősorban az importra épül, mely mellett egyre több hazai előállítású homoktövises termék jelenik meg a kínálatban. A jelenkutatás során arra keresem a választ, kik és hogyan fogtak az újdonságként megjelenő növény termesztésébe és a készítmények előállításába? Milyen termelői attitűd jellemzi a gazdálkodókat, mely gazdasági, piaci impulzusokra reagál a hazai homoktövistermesztés? Gyógyhatású növényként, élelmiszeralapanyagként való interpretációinak mikroszintű feltárásával pedig gazdálkodási stratégiák, valamint kortárs laikus gyógyászati értelmezések megismerésére teszek kísérletet.

A disszertáció 8 nagyobb egységből áll, melyek további alfejezetekre tagolódnak. A témafelvetést és a célokat bemutató, 1. és 2. szakaszok után a 3. fejezetben a hipotézist ismertetem és kifejtem azokat a fogalmakat, amelyek mentén a vizsgált jelenség a kijelölt elméleti keretekhez illeszthető. A felhasznált módszereket a 4. fejezetben mutatom be, a

¹ A hazánkban honos alfaj a *Hippophaë rhamnoides subsp. carpatica* nevet viseli. – Bartha – Kerényi-Nagy 2012: 236; 239.

kutatástörténeti kereteket az 5. szakaszban tekintem át. A 6. fejezetben a homoktövis jellemzőinek és felhasználási módjainak ismertetése után magyarországi elterjedésének folyamatát időszakaszokra bontva vázoló fel. A 7. fejezet az interjú jelenkutatás alapján képet ad a hazai homoktövistermesztés aktuális helyzetéről, módszereiről, a termelői árak típusairól, piaci lehetőségeiről és a homoktövis mint gyógynövény szerepéről. A 8. fejezetben foglalom össze az eredményeket és vizsgálom meg a hipotézis igazolhatóságát.

A dolgozat 29 fotót (melyek saját készítésűek vagy az interjúalanyok által készített, engedélyezett közlésűek), 32 ábrát, 7 térképet és 6 táblázatot tartalmaz. A hivatkozott irodalmak és a források feltüntetése után található a függelék, amelyben a tartalomelemzéshez felhasznált sajtóanyagokat csoportosítva és időrendben listáztam és feltüntettem az eredményként kapott kódkategóriákat és a hozzájuk tartozó kódokat.

2. A kutatás hipotézise és elméleti keretei

A homoktövis egészségre kedvező hatású terméként található meg a piaci kínálatban, ebből kiindulva az orvosi pluralizmus, a komplementer alternatív medicina és az egészségtudatosság fogalmi tereiben helyezhető el. A fogyasztói társadalomban a helyben termelt élelmiszerek keresettsége, összekapcsolódva az ökológiai árutermelő gazdálkodással, a környezettudatosság, valamint az egészségközpontúság szemléletmódjaihoz egyaránt illeszkedik. Előfeltevésem szerint a hazai homoktövistermesztés e tendenciákkal összefüggésben bontakozott ki, melyek egyúttal a disszertáció értelmezési kereteit is jelentik: ismeretésük után jelöltem ki a vizsgálat tárgyára vonatkozó, a kutatómunka során megválaszolendő kérdéseket:

1.) Orvosi pluralizmus és komplementer alternatív medicina

- Az orvosi pluralizmus rendszerváltás utáni magyarországi kibontakozásához, benne az egészséggel kapcsolatos termékkínálat bővüléséhez a homoktövis megjelenése mely pontokon kapcsolódik?
- A homoktövis hazai elterjedésében játszott-e szerepet a legitimált természetgyógyászat, kapcsolódik-e valamelyik hazai képviselőjéhez? A fitoterápia, mint természetgyógyászati ág szerepet játszott-e a növény népszerűsödésében? A homoktöviskészítményeket előállító termelők hivatkoznak-e természetgyógyászati, fitoterápiai forrásra vagy ők maguk képviselnek-e ilyen tudást?

- A homoktövisből készült, nagyipari előállítású, patikában, drogériában kapható termékek a komplementer alternatív medicina kategóriájába sorolhatóak. A termelői árak hogyan illeszkednek ehhez a kategóriához? Részesülnek-e valamilyen hivatalos legitimációban? A megkérdezett termelők a gyümölcscsel kapcsolatos tájékozódás során fordultak-e a hivatalos orvoslás, a gyógyszerészet képviselőihez, fórumaihoz? A kapott vásárlói visszajelzések említenek-e kezelőorvosi véleményt, támogatást vagy éppen konfliktust a homoktövis fogyasztása kapcsán?
- A homoktövis milyen konkrét betegségek gyógymódjaként jelenik meg a magyarországi sajtóban és a termelői ajánlásokban?
- Kifejezetten a koronavírus kapcsán keresték-e a termelői homoktövises árukat a vásárlók?

2.) Egészségközpontú fogyasztói attitűdök

- A termelői interpretációkban hogyan jelenik meg a homoktövis mint egészségre jótékony hatású termék?
- Milyen készítményekből áll a termelői kínálat, vannak-e tipikus, kiemelten gyakori termékeik? A termelői árak (mennyiben) követik az import, illetve a nagyobb hazai cégek árutípusait?
- Az élelmiszereket kategorizáló különböző megfogalmazások, *food trend*-ek közül (pl. funkcionális élelmiszer, *slow food*, *health food*) a kutatás alapján melyhez illeszthetőek a termelői homoktöviskészítmények, illetve a termelők szóhasználatában megjelennek ezek a megfogalmazások?
- A pandémia időszakában hogyan alakult a homoktövises áruk mint egészséges előállítású termékek iránti kereslet?

3.) Fenntarthatóság a fogyasztásban és az árutermelő gazdálkodásban

- A megkérdezett hazai homoktövistermelők gyakorlatát mennyiben jellemzi az ökológiai gazdálkodás módszere? Mi a hozzá kapcsolódó indoklás?
- Az egészséges, ökológiai illetve bio jellemzők mennyiben kapnak helyet a homoktövises termékek előállításának és reprezentációjának során?
- A termelői homoktövises áruk előállítása, megjelenítése kapcsolódik valamilyen módon a környezetvédő, fenntarthatóságot képviselő irányzatokhoz?

4.) A helyi előállítású élelmiszerek szerepe és keresettsége

- A termékeket mely rövid élelmiszerláncokra jellemző értékesítési helyszíneken és hol árusítják a termelők? Ezek között milyen arányban találhatóak a hagyományos és az újszerű RÉL-értékesítési módok?
- A termelői homoktöviskészítmények köré épített arculat milyen tulajdonságokat, megfogalmazásokat közvetít?
- A sajtóban és a termelőknél kap-e hangsúlyt a homoktövis mint Magyarországon őshonos növény, illetve szerepel-e helyi/regionális kötődéssel bíró termékként? Megjelennek-e a homoktöviskészítmények mint helyhez kötődő termékek, hogyan interpretálják a termelők a homoktövis és a település/régió kapcsolatát? A sajtóban, illetve a termelőknél a homoktövis milyen hasznosítása merül fel a vendéglátásban, a gasztronómiában?
- A 2011-től meginduló önkormányzati homoktövistermesztés és termékellátás kapcsán megjelent-e már a homoktövis valamely település arculatának részeként, szerveződött-e már homoktövissel kapcsolatban helyi rendezvény, gasztroturisztikai program?

3. Felhasznált módszerek

A kutatómunka a dolgozatban két területre irányult: a homoktövis magyarországi elterjedési folyamatának végigkövetésére és napjainkban megfigyelhető szerepének, alkalmazási módjainak feltérképezésére. A vizsgálat több korszakot érint, melyek megismerésére többféle módszert használtam fel.

A történeti folyamatok végigkövetéséhez a forráskutatás módszerét alkalmaztam a mezőgazdasági, botanikai, gyógyszerészeti szakmunkákra, ismeretterjesztő kiadványokra és sajtóanyagokra építve. A gyógyhatású növény hazai jelenléte több területhez is kapcsolódott: például az egészségpolitika, a népegészségügy szervezése, az élelmiszerkínálat, az egészségpiaci termékek piacának bővülése, továbbá a mezőgazdaság átalakulása, az agrárvállalkozói réteg megjelenése egyaránt érintette, melyek folyamatait a vonatkozó szakirodalmak és források segítségével vázoltam fel.

A homoktövis magyarországi jelenlétének időszakaszait a források, illetve sajtóbeli megjelenések alapján különítettem el:

- *I. szakasz (1802-1924):* Ebben az időszakban történt meg homoktövis szórványos magyarországi betelepítése, emellett különböző források (tudományos munkák, sajtóanyagok,

szótár- és lexikoncikkek) számoltak be külföldi vonatkozásban a növény gyógyhatásáról és más haszonvételeiről.

- *II. szakasz (1925-1991)*: 1925-ben számol be először a hazai sajtó a homoktövis kísérletek által igazolt gyógyhatásáról, ezzel nyitva új fejezetet a növény ismertségének magyarországi folyamatában. Ezt követően, a szocializmus időszakában fordult jelentősebb szakmai érdeklődés a homoktövis mint Magyarországon is termelhető gyógyhatású növény felé: ekkor indult meg állami keretek között a gyümölcs termesztése és feldolgozása, majd megjelent a hazai piacon az első homoktövises gyógyhatású készítmény.

- *III. szakasz (1992–2010)*: A politikai, makrogazdasági változások új helyzetet teremtettek a mezőgazdaság, az egészségpiac és a vállalkozások területén, ez a homoktövis hazai jelenlétében is új szakaszt jelent. A homoktövis termesztése a magánszektorba helyeződött át és a mezőgazdasági vállalkozások többféle terméke jelent meg a piacon. A 2000-es évektől a homoktövis termesztésére piaci kereslete, hasznosíthatósága, könnyen megvalósítható művelése okán irányult az agrárszektor figyelme, több pályázatban is megjelent mint támogatott, telepíthető növény.

- *IV. szakasz (2011-től napjainkig)*: Ebben az időszakban nemcsak a gazdasági szervezetek és a magángazdaságok, hanem az önkormányzatok közül is többen kezdeményezték a termesztését: az időszak kezdőpontjaként ennek az újfajta, államilag támogatott termesztési konstrukciónak az indulását választottam. A vegyszermentes, illetve a helyben előállított termékek piaci kínálata a 2010-es években jelentősen bővült, a felénk irányuló fogyasztói keresletet a rövid élelmiszer-ellátási láncok mellett az internetes kereskedelem is kiszolgálja, napjainkra a gyümölcs többféle típusú termékben van jelen a hazai piacon.

A homoktövis népszerűsödését tükrözi a vele foglalkozó sajtócikkek mennyiségének növekvő tendenciája, amelyre a tartalomelemzés módszerét alapoztam. Ennek révén esszenciális képet alkotható a vizsgált növény hazai jelenlétéről az adott időszakokban, segítségével még jobban láttathatóak az egyes periódusok közötti különbségek és hasonlóságok, valamint megragadhatóvá válnak azok a fogalmak és célok, amelyek mentén a növény hazai népszerűsége kibontakozott.

A tartalomelemzést az *ATLAS.ti Web: Powered by Open AI²* kvalitatív adatelemző szoftverrel végeztem.³ A 2024-től hozzáférhető program a ChatGPT technológiáját használja a

²<https://atlasti.com/>

<https://shop.atlasti.com/74/catalog/category.94348/language.hu/currency.HUF/?id=Xg0DE2C5QX> 2024-06-05

³ <https://my.atlasti.com/licenses> 2024-06-01.

természetes nyelvi feldolgozáshoz⁴ és az automatizált kódolás végrehajtásához, *deep learning* algoritmusokat⁵ használ nem csak az egyes szavak, hanem a kontextus szöveg szintű elemzéséhez. Teljes szöveges keresést alkalmaz, beleértve a lemmatizálást⁶ és a szinonimákat, valamint számos egyéb visszakeresési lehetőséget. Ezeket a technikákat szigorú tudományos kutatás és tesztelés támasztja alá, biztosítva, hogy a modellek rendkívül pontosak és megbízhatóak legyenek.⁷

Az elemzés végrehajtásához a vizsgálandó sajtóanyagokat az Arcanum adatbázisból word file formátumba mentettem, korszakonként elkülönítettem, azon belül is tematikus mappákba rendeztem (napi sajtó, mezőgazdasági lapok írásai és ismeretterjesztő írások). A szövegeket ezután mappánként kódoltam. Ezáltal részletesebb kép nyerhető az időszak sajtómegjelenéseiről és a mappánként megjelenő kódkategóriák összevethetőek egy korszakon belül is. Ezenkívül az előforduló torzulások kiszűrése könnyebb, ha kisebb mennyiségű az egyszerre kódolt szöveg.

A mappánként kapott kódkategóriákat és az alájuk tartozó kódokat a dolgozatban a függelék tartalmazza. A kódkategóriákat a 6. fejezetben, az egyes időszakokhoz illetve külön is ismertettem és témáik szerint az alábbi csoportokba rendeztem:

- gyógyászati felhasználás,
- élelmiszerként való megjelenítés,
- termesztésének, előfordulásának említései és a növény bemutatása
- kifejezetten az ökológiai gazdálkodás és az ökoszemlélet megjelenése
- a benne rejlő lehetőségek, hasznosításának általánosabb említése szerint.

Ezután az egyes témák előfordulási arányait diagramon ábrázoltam: a kódkategóriák alatt a program mutatja az egyes kódok előfordulásának számát, a kódjaik számát összeadva a kódkategóriák arányát is ábrázolom az adott mappát illetően százalékos arányban. Ugyanígy, korszakonként is összegeztem az adott időszak összes, vizsgált sajtócikkének kódkategóriáit százalékos arányban. Az összegzésként a korszakok kódkategóriáinak témáit is összevettem, és megvizsgáltam, hogy a kódkategóriák összefüggésben állnak-e a dolgozat hipotézisében megjelölt fogalmakkal.

⁴ *Natural language processing* (NLP) a számítógépes program képessége, amellyel a beszélt és leírt emberi nyelvet értelmezni tudja. A ChatGPT is NLP algoritmus, amely önállóan érti és generálja a természetes nyelvet. - <https://datascientest.com/en/chatgpt-how-does-this-nlp-algorithm-work> 2024-08-19.

⁵ A *deep learning* többrétegű, úgynevezett mély neurális hálózatokat használ az emberi agy összetett döntési képességének szimulálására. *Deep learning* működik a legtöbb AI-alkalmazásban jelenleg. - <https://www.ibm.com/topics/deep-learning> 2024-08-19.

⁶ A szó alapformájának kinyerése.

⁷ <https://atlasti.com/intentional-ai-coding#guide-ai-to-do-the-work-and-amplify-productivity> 2024-06-01.

A homoktövistermesztők körében végzett strukturált interjúk jelenkutatás eredményeit a 7. fejezetben mutatom be. A lekérdezés két fázisban történt: a 2021 nyarától 2022 januárjáig készített interjúk kérdéseit az opponensi véleményeket szem előtt tartva kiegészítettem, majd 2024 augusztusában a korábbi interjúalanyok megkeresésével újabb lekérdezés következett. A két kérdéssor válaszait együtt ismertetem, mindig feltüntetve, hogy melyik év lekérdezésén alapul a bemutatott adat.

A termelők körében végzett kutatással arra kerestem a választ, hogy a homoktövis mint gyógyhatású növény termesztéséhez milyen módszerek, kríziskezelési stratégiák kapcsolódnak, milyen gazdálkodói attitűdöt képvisel az újdonságnak számító fajtaválaló foglalkozás, milyen típusú termékek formájában és hol értékesítik, továbbá hogyan ajánlják a gyógyhatásúként közismertté vált gyümölcsöt? E kérdések mentén szándékoztam a hazai homoktövistermesztést a helyi termelésű és egészséges élelmiszerek keresettségének mint fogyasztói irányzatnak a tükrében feltárni.

Mivel a homoktövisnek hazánkban kifejezett termelési tája nem jelölhető (még) ki, ezért az országos lefedettségű vizsgálat megkezdésekor alapvető kérdésként merült fel az elemzési egység körülhatárolása: a vizsgálat alapsokaságát a Magyarországon kistermelői/östermelői keretek között homoktövistermesztéssel és abból termékek előállításával foglalkozók jelentik.⁸ Az alapsokaság kijelölése után két tényező szűkítést alkalmaztam, majd az interjúalanyok körének ilyen módú meghatározása után teljeskörű lekérdezést céloztam meg. A kutatásban való részvételre azokat a homoktövistermelőket és egyben termékek előállítóit kértem fel, akik 2021 márciusa és 2022 januárja között valamilyen felületen jelen voltak a világhálón; pl. termelői adatbázis(ok)ban,⁹ saját honlapon, illetve közösségi oldalon. Ez a tényező amellett, hogy felkeresésüket számomra elősegítette, egyúttal olyan csoportot is körülhatárolt, akik a világhálós jelenlétükkel termékeiket bizonyos fokú szélesebb közönség figyelmébe ajánlják, továbbá értékesítési platformjaikon folyamatos jelenlétre törekednek. Ebből adódóan nem szerepelnek a kutatásban a legkisebb léptékben, a háztáji körülmények között termelők, akik

⁸ A hazai, homoktövissel foglalkozó vállalkozások körében a fellelt 43 termelőn kívül 7 olyan kft. működik, melyek homoktövises termékeinek alapanyagát a saját terményük jelenti. Ezek a társas vállalkozások kisebb létszámúak, illetve családi alapításúak; a további, nagyobb cégek felvásárolt gyümölcsből készítik homoktövises áruikat.

⁹ Az alábbi országos és regionális termelői adatbázisokat tekintettem át:

Nemzeti Élelmiszerbiztonsági Hivatal 'helyi termelő kereső' <https://portal.nebih.gov.hu/termelo-kereso> 2021-09-10.

Nemzeti Agrárgazdasági Kamara 'helyi termelői piac' <https://www.nak.hu/termeloipiac-kereso> 2021-09-10.

Továbbá: www.egyunkhelyit.hu, www.termelotol.hu, www.gazdapiac.hu, www.nyiregyhazikosar.hu, www.termeloikosar.hu, www.kamra-tura.hu 2021-09-10.

jellemzően csak alkalmanként, maguknak vagy szűk körnek dolgozzák fel (és értékesítik) a homoktövist.

Egy növény termesztésének vizsgálata történhet monografikus mélységű, több módszert: interjúkat, megfigyeléseket stb. felvonultató, gazdaságnéprajzi munka keretében. A kutatás folyamán a földrajzi kiterjedtség okán – a megkérdezettek Győr-Moson-Sopron vármegyétől Csongrád-Csanád vármegyéig találhatók meg – fő adatgyűjtési eljárásaként strukturált interjúk személyesen vagy telefonon történő lekérdezését alkalmaztam, de nem tűzhettem ki célul a gazdaságok mélyreható bemutatását, a működésük helyszíni dokumentálásával teljesíthető teljes spektrumú feltárást. Az interjúk kutatásban a növény termesztésére vonatkozóan a művelés módszerein keresztül igyekeztem rögzíteni a termelői tapasztalatokat, a „know-how” gyakorlatokat és a változás folyamatait. Ebből adódóan a termelők körében végzett interjúk kutatás kijelölt területekre összpontosít és nem egy minden szempont feltárására törekvő monografikus kutatást valósít meg: a vizsgálat tárgyának meghatározott attribútumát (gyógyhatású növény) helyezi a középpontba, ebből kiindulva ismerteti a gazdálkodói attitűdöket és stratégiákat, a művelési és feldolgozási módozatokat és tárja fel a növény termesztését motiváló gazdasági, kulturális hatásokat.

Az interjúkban külön kitértem a homoktövises termékek értékesítésére. A termelői áruk kereskedelme önmagában is egy többretegű vizsgálat lehetőségét rejti magában, beleértve pl. a termékek forgalmának, az eladás színtereinek, az eladók és a vásárlók kapcsolathálójának, kommunikációjának (helyszíni) feltárását. Ezekről, mint a vizsgálat fókuszán kívül eső kérdések tárgyalásától szintén el kellett tekintenem. A termékek részletes bemutatásának, az értékesítési helyszínek rögzítésének és a homoktövishöz kapcsolódó termelői „marketingnek” a tükrében vizsgálom meg a magyarországi homoktövistermesztés kapcsolódását a helyi termelésű és egészséges élelmiszerek fogyasztásának irányzataihoz. Az egyes termelői árukinálatok és a készítmények megjelenítése nemcsak a homoktövises termelői áruk piaci pozicionálását tükrözik, hanem a termelési módok együttes vizsgálatával a gazdálkodói attitűd meghatározásához adnak támpontokat. Ennek ismertetését követően a homoktövis gyógyhatású növényként való interpretációját a termelői ismeretanyag és a kapott vásárlói visszajelzések, megfogalmazások rögzítésével tártam fel.

Az interjúk kutatás kiegészítéséhez használtam fel a megkérdezettek internetes felületein közzétett tartalmakat, amelyek lehetőséget adtak a megkérdezettek homoktövissel és az abból készült termékekkel kapcsolatos megfogalmazásait, elbeszéléseit az interjúk mellett egy más forrásból szintén megismerni. Az interjúkérdésekre adott, spontán módon megfogalmazott válaszok jelentik a kutatás alapját, melyek mellett a weben megtalálható

szövegek megkonstruált, széles közönségnek szánt megfogalmazásai tovább szélesítik, illetve kiegészítik a vizsgálatba vont termelői narratívák spektrumát.

4. Összegzés

A kutatás eredményei alapján a homoktövis mint gyógyhatású növény hazai elterjedésében alapvető szerepet játszottak a főként a rendszerváltozás után teret nyerő, az egészségtudatossághoz és az egészséges táplálkozáshoz köthető fogyasztói tendenciák. A környezetvédelmet és az emberi egészséget egyaránt képviselő vegyszermentes művelés alapvetően meghatározza napjainkban a gyümölcs termesztését, termelői áruként és helyi termékként való terjedésében nagy szerepet játszanak a fenntarthatósággal összefüggésben népszerűvé vált rövid élelmiszer-ellátási láncok.

A tartalomelemzés eredményeként 1925 és 2022 között megjelent újságcikkek tartalmainak megoszlását figyelembe véve az látható, hogy a növény gyógyászati felhasználását hangsúlyozó szövegek (pl. 'Alternatív gyógyászat', 'Természetes egészség', 'Táplálékkiegészítők' kódkategóriákkal) mindhárom időszakban azonos arányt, 29-41% közötti előfordulást mutattak. Emellett szintén hasonló, 30-35% arányt tettek ki a homoktövis termesztési módjait, köztük a hazai művelését ismertető írások mindhárom időszakban.

A növény köztudatban való térnyerésének alapjait a szaktudományos legitimáció – gyógyszerészet, gyógynövénykutatás, élelmiszertudomány, majd a fitoterápia – jelentette. Az egészségközpontú fogyasztói attitűd hazánkban az 1980-as évek végén kapott teret a „reformkonyha”, a természetesség és az egészségtudatosság előtérbe kerülése révén, ekkorra már többféle gyógytermék is jelen volt a piacon. A rendszerváltozás után pedig az egészséget előtérbe helyező szempontok: a *healthism*,¹⁰ a *nutritionism*¹¹ tendenciái mellett a környezetvédő szempontok egyaránt megjelentek a fogyasztói döntések között. Ezzel párhuzamosan további lendülettel bővült az egészségpiaci termékpaletta, kiszolgálva – és egyben generálva is – az egészségtudatosság, az immun-táplálkozás¹² és a *self care*¹³ vezérelte vásárlói döntéseket.

Az időszak „csodaváró” hangulatába illeszkedett a különféle, sokat ígérő növényi gyógyszerek keresettsége, melyek között a homoktövis is helyet kapott. Ekkor a két nagyobb, homoktövisből készült gyógytermékek előállításával foglalkozó vállalkozást szakemberek –

¹⁰ Crawford 1980:365-368.

¹¹ Scrinis 2015: 16.

¹² Pergolizzi et al. 2021: 1.

¹³ Crawford 1980: 366.

orvos és élelmiszervegyész – vezették. Napjainkban a termelői áruk készítői nem képviselnek ilyen ismereteket, sem fitoterápiai vagy természetgyógyászati profilt: leginkább mezőgazdasági, kertészeti végzettséggel rendelkeznek vagy autodidakta módon fogtak a homoktövis termesztésébe. Az elmúlt évtizedekben a homoktövistermesztők létszámnövekedése és a növény egyre szélesebb körű ismertsége – a hatóanyagain kívül – sokoldalúságának is köszönhető: számos helyen elsősorban gyógynövényként utalnak rá, de emellett élelmiszeralapanyag is: ez a gyógyhatású, funkcionális élelmiszereken kívül a gasztronómiai felhasználását is magában foglalja.

Az 1990-es évektől a homoktövisből készült, nagyobb vállalkozások által forgalmazott, patikákban, drogériákban kapható táplálékkiegészítők a komplementer és alternatív medicina kategóriájába sorolhatóak. A termelői homoktöviskészítmények a funkcionális élelmiszereket képviselik, amelyek népszerűsítésekor előállítóik rendszeresen támaszkodnak a szaktudományos eredményekre és ezek kifejezéseit is használják, emellett többen hivatkoznak pozitív orvosi, gyógyszerészeti visszajelzésekre is. A termelők interpretációiban helyet kapnak továbbá a homoktövissel kapcsolatos, médiában megjelent megfogalmazások is. A termelői homoktöviskészítmények fogyasztása mint alternatív gyógymód jelenik meg a termelői ajánlások és a fogyasztói tapasztalatok tükrében; ennek kapcsán szintén több esetben említették az orvosok támogatását vagy a homoktövis hatékonyságát az orvosi terápia mellett/helyett.

Az egészségközpontúságot és a környezettudatosságot egyaránt képviselő ökológiai tematika (melyek pl. 'Érdeklődés az egészség és a környezet iránt' és 'Ökológiai gazdálkodás' kódkategóriákkal jelentek meg) a III. és a IV. időszakaszban, vagyis az 1990-től napjainkig megjelent sajtócikkekben szerepelt. Ezzel összhangban, a 2010 után megjelent növénytermesztéssel foglalkozó szakirodalmak főként a homoktövis gyógynövényként való fogyasztása és beltartalmi értékei miatt elleneztek a vegyszerek használatát a művelésben, amely a korábbi ajánlásokban még szerepelt. A 2011-től létesült önkormányzati homoktövistelepítések a sajtó beszámolóí szerint mind vegyszermentes művelésűek, a kutatásban 2024-ben megkérdezett termelők mindegyike szintén ilyen módon – bio minősítéssel vagy anélkül - gondolja az ültetvényét, amely többeknél a termékek és a gazdaság arculatában is helyet kapott. A vegyszermentes művelést illetően többféle okot neveztek meg a termelők, melyek között szerepelt a növény gyógyhatásának figyelembevétele, külső motiváció (vevői/viszonteladói kérés) és a saját, szemléletbeli indíttatásuk.

A 2010-es években a fenntarthatóságot képviselő rövid élelmiszer-ellátási láncok (RÉL) hagyományos és újabb formái szerveződtek Magyarországon is, melyek a lendületet

adtak termelői áruk piacának, köztük a homoktövistermékeknek is. Ezt tükrözte a gyümölcs termelésével és a készítmények előállításával foglalkozó termelők számának növekedése, mely révén a homoktövis egyre több és közvetlenebb értékesítési csatornán jelent meg országszerte. Az értékesítési módok feltérképezésével a homoktövistermelők RÉL-ekhez való kapcsolódását vizsgáltam meg: a megkérdezettek körében már a működésük kezdetétől szoros kötődés volt megfigyelhető a RÉL értékesítési módokhoz, többségük jelentősen épített a közvetlen online kereskedelemre is. A jelenlegi gazdasági recesszió a forgalom és az értékesítési lehetőségek terén is visszaesést hozott, a kritikus időszakban a kereskedelmi színterek közül a közvetlen RÉL formák (köztük a termelői piacok) bizonyulnak állandónak a gazdálkodók számára, sokan csak ezeken a helyszíneken értékesítenek ma már.

A vizsgált növény fogyasztói irányzatokkal összefüggésben kibontakozó hazai elterjedése leírható a globalizáció, illetve a lokalitás fogalmaival: a globalizáció arra az adaptációs folyamatra utal, ahogyan egy világméretben elterjedt, azaz globálissá vált áru terjedése során igazodik a helyi kulturális környezethez és helyi termékként jelenik meg – így lehetővé válik a helyi áruk és piacok integrációja a világméretű piacokba.¹⁴ A globális információk helyi szinten megvalósuló reflexiója a lokalitás,¹⁵ mely itt a homoktövis beilleszkedését jelenti a helyi termelésbe és élelmiszerrendszerekbe.

A lokalitáshoz való kapcsolódást vizsgálva az eredmények szerint a homoktövis ezidáig nem rendelkezik ilyen profillal, nem szerepel települési vagy regionális specialitásként: Angela Tregear helyi élelmiszer-tipológiája szerint vizsgálva a homoktövis jelenleg „közvetlen termék” (*direct produce*), amelynek fő vonzereje a frissessége/beltartalma, a termék maga helyhez való kötődés nélkül jelenik meg.¹⁶

Az interjúk kutatás a formálódó termelői gyakorlatba és az aktuális ökológiai, gazdasági krízisekkel való szembesülés módjaiba nyújtott betekintést. Ez utóbbi – hasonlóan más, kistermelőkre irányuló kortárs kutatásokhoz – a termelői szféra kiszolgáltatottságára, a kihívások sokféleségére és az érintettek adaptációs törekvéseire világított rá. A homoktövis további hazai népszerűsítésében, helyi termékként való reprezentációjában meghatározó szerep jut(hatna) a termelői áruknak – kérdés, hogy a krízisek milyen további leépülést jelentenek a termelői szférában és a RÉL-ek működésében, amely ennek a növénynek a hazai termesztését és feldolgozását is alapvetően befolyásolja.

¹⁴ Hong 2010: 656.; Zörgő et al. 2016: 586.

¹⁵ Meyrovitz 2005: 36; Szilágyi 2019: 122.

¹⁶ Tregear 2007.

5. Hivatkozott irodalom

Crawford, Robert (1980) Healthism and medicalization of everyday life. *International Journal of Health Service* 10. (3) 365-388.

<http://ereserve.library.utah.edu/Annual/COMM/5115/Shugart/healthism.pdf>

Letöltés időpontja: 2023-05-31.

Gadó György Pál – Kerényi-Nagy Viktor (2012) Közönséges homoktövis (Hippophaë rhamnoides). In Bartha Dénes (szerk.): *Magyarország ritka fa- és cserjefajainak atlasza*. Budapest, Kossuth Kiadó. 236-240.

Hong, Phillip – Song, In Han (2010) „Glocalization of social work practice: Global and local responses to globalization”. *International Social Work* 53. (5), 656-670. DOI:10.1177/0020872810371206.

Meyrowitz, Joshua (2005) A globális hajnala: A hely és önzonosság új élménye a globális faluban. *Világosság* 64. (5) 29-36.

Pergolizzi, Joseph V. – LeQuang, Jo Ann – Magnusson, Peter – Varrassi, Giustino (2021) Traditional, Complementary and Integrative Medicine Approaches to COVID-19: A Narrative Review. *OBM Integrative and Complementary Medicine* 6. (3) DOI:10.21926/obm.icm.2103021

<https://www.lidsen.com/journals/icm/icm-06-03-021> Letöltés időpontja: 2024-09-10.

Scrinis, Gyorgy (2015) *Nutritionism: The Science and Policy of Dietary Advice*. New York, Columbia University Press

Szilágyi Levente (2019) Parasztok és mezőgazdasági vállalkozók. Piacozási gyakorlatok egy szatmári faluban. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások: A vidékiség mai formái*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 121-138.

Tregear, Angela (2007) Proximity and typicity: a typology of local food identities in the marketplace, *Anthropology of food* [Online], S2 <http://journals.openedition.org/aof/438>; DOI: <https://doi.org/10.4000/aof.438> 2024-10-12.

Zörgő Szilvia – Purebl György – Zana Ágnes (2016) A komplementer és alternatív medicina felé orientálódó terápiaválasztást meghatározó tényezők. *Orvosi Hetilap* 157. (15) 584-592.

6. A dolgozat témakörében készített publikációk

Vukov Anikó Veronika (néprajz) MTMT azonosító: 10061761

Anamaria Iosif Ross: The Anthropology of Alternative Medicine. Könyvismertető. (2015) *Ethnographia* 126. (3) 519-520.

Népi gyógyászati adatok a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattárában I. (2016) In F. Lajkó Orsolya – Bárkányi Ildikó (szerk.): *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2016., Új folyam 3.* Szeged. 281-291.

Népi gyógyászati adatok a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattárában II. (2018) In F. Lajkó Orsolya – Bárkányi Ildikó (szerk.): *MFME 2017. Új folyam 4.* Szeged. 337-352.

Népi gyógyászati adatok a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattárában III. (2018) In F. Lajkó Orsolya – Bárkányi Ildikó (szerk.): *MFME 2017. Új folyam 5.* Szeged. 137-144.

Népi gyógyászati adatok a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattárában IV. (2018) In F. Lajkó Orsolya – Bárkányi Ildikó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Új folyam 5.* Szeged. 145-150.

Higiénia, tisztálkodás, fertőtlenítés az első világháborúban személyes történetek, stratégiák alapján (2018) In Török Róbert – Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús Hétköznapok II.* Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Bp. 169-186.

Angyalkártyától a sportoló belső erejéig. Egy „gyógyító nap” bemutatása (2019) *Kultúra és Közösség* 9. (2) 293-98. DOI 10.35402/kek.2019.2.9

Komplementer és alternatív medicina – népi gyógyászat, nőiség. (2020) *Kultúra és Közösség* 11. (1) 85-90. DOI 10.35402/kek.2020.1.8

Research on the current practices of informal healing – Additional findings (2021) *Antro-pólus* 6. (3-4) 67-81. <https://tatk.elte.hu/dstore/document/1865/antro%202021%203-4.pdf>

Ugyanez a tanulmány magyar nyelven:

Adalékok napjaink informális gyógyászatának kutatásához (2021) *Kultúra és Közösség* 12. (3) 111-118. DOI 10.35402/kek.2021.3.10

Hipófa és homoktövis. A Hippophae rhamnoides magyar elnevezéseiről. (2022) In Liszka József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana* 24. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom – Somorja. 237-240.

Gyógynövények a köztudatban a tudományos ismeretterjesztés, a szervezett természetek és begyűjtések mentén (2023) *Kaleidoscope: Művelődés- Tudomány és Orvostörténeti Folyóirat* 26. 218-235. DOI: 10.17107/KH.2023.26.12.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=770>

7. A dolgozat témakörében készített konferenciaelőadások

Népi gyógyászati Adatok a Móra Ferenc Múzeum Adattárában (2014) *A Magyar Orvostörténeti Társaság Népi Orvoslás Szakosztályának konferenciája*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest

Tendencies in the Contemporary Alternative Medicine - Healers, Methods and Cultural Contexts. (2015) *IV. Ethnology Without Borders*, Varsó

Gyógyító specialisták napjainkban (2016) *A néprajztudomány helye és sokszínűsége a tudományok rendszerében*. Intercisa Múzeum, Dunaújváros

Szemponatok napjaink népi gyógyászatának kutatásaiban (2016) *A Magyar Orvostörténeti Társaság Népi Orvoslás Szakosztályának konferenciája*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Bp.

Folk/laic healers in Szeged (2016) *V. Ethnology Without Borders*, Szeged

Tárgygyűjtés a népi gyógyászat kutatásában (2017) *Magyar Orvostörténeti Társaság Népi Orvoslás Szakosztályának Konferenciája*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Bp.

Tárgygyűjtés a jelenkori népi gyógyászat kutatásában – egy homoktövistermesztő és készítményei. (2017) *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Női olvasat(ok) a közelmúlt és napjaink népi gyógyászatában (2018) *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. MTA-BTK Néprajztudományi Intézet, Bp.

Gyógynövények a I. világháborúban. (2018) *IV. Háborús Hétköznapi konferencia*. Hadtörténeti Múzeum, Bp.